

STUDIE

STUDIE

Myslet revoluci: Koncept, periodizace, historiografie

JAKUB RÁKOSNÍK

Interpreting revolution: Concept, Periodization, Historiography

This study examines the concept of revolution, the ways in which it has been treated in historiography and the current trends in historical analysis. First, domestic historiography is reviewed in relation to the use of the concept of revolution in different contexts of the past (political, industrial, demographic or Neolithic revolution). Subsequently, the text is divided into three parts. The first, “conceptualization”, part confronts Martin Edward Malia’s concept of the great (civilizing or modernizing) revolution with the more usual understanding of revolution as a change of political regime in a particular country. The second, “periodization”, part reflects on the importance of determining the start and the completion of the revolutionary process, including the question of dividing the revolutionary process into standardized stages. The third, “historiography”, part summarizes the development of historiography, dividing it into four stages.

Keywords: revolution; periodization; historiography; theory; narration

Přestože ve webové *Bibliografii dějin českých zemí* při zadání pojmu revoluce vyjede přes pět tisíc záznamů, teoreticky zaměřených prací, které by se věnovaly konceptualizaci a vývoji dějepisectví, je mezi nimi pramálo.¹ Zatím nejnověji tuto problematiku zpracoval Karel Černý, třebaže jeho zájem se primárně

1 Viz *Bibliografie dějin českých zemí*, pojem „revoluce“, online in: https://biblio.hiu.cas.cz/search?type=global&q=Revoluce#!?pageNumber=11&sorting=-REZS_ROK&pageSize=20, kontrola: 22. 7. 2023.

orientuje na sociologické bádání.² Obdobné platí také pro Stanislava Holubce.³ Teoretickou ambici má i Hrochův komparativní text z roku 2005.⁴ Z podobné komparativní perspektivy přistupují k problematice starší a neprávem zapomenuté texty Jaroslava Krejčího.⁵ Všechny výše jmenované se věnují revoluci v politickém smyslu. Pojem revoluce je však frekventovaný také v demografii (demografická revoluce), kde jej teoreticky reflektoval hlavně Eduard Maur.⁶ Větší pozornost si v domácím bádání vysloužila hospodářská (průmyslová) revoluce zvláště zásluhou Jaroslava Purše v 60. a 70. letech minulého století,⁷ na což později navázal historiografickým přehledem v 90. letech Milan Myška a následně rozpracoval koncept průmyslové revoluce ve své učebnici.⁸ A neopomínejme archeologii, kde neolitická revoluce zůstává jedním z vůdčích konceptů.⁹ O tom, že dnes je o teorii revoluce mezi historiky relativně malý zájem, svědčí i reprezentativní publikace *Koncepty a dějiny*, v níž tomuto pojmu nebyla věnována samostatná kapitola.¹⁰

Tento text organizuji kolem tří tematických okruhů. Za prvé se budu věnovat revoluci z hlediska *konceptuálního*, tj. otázce, jaké procesy lze pod tento pojem subsumovat. Za druhé se budu zabývat revolucí jako problémem *periodizace*, tedy především otázkou, kdy revoluce začíná a kdy končí. Za třetí pojednám o revoluci jako problému *historiografickém*, v čemž se zaměřím na pro-

2 ČERNÝ, Karel: *Staré a nové teorie revoluce: deset perspektiv*. In: *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica, Studia Sociologica*, 2016, roč. 22, č. 2, s. 73–96.

3 HOLUBEC, Stanislav: Sociální konflikty a revoluce v historické sociologii Michaela Manna, Charlese Tillyho a Thedy Skocpolové. In: *Historická sociologie*, 2010, roč. 2, č. 1, s. 81–101.

4 HROCH, Miroslav: Revoluce – pokus o typologii. In: MACHÁT, Zbyněk – SLAČÁLEK, Ondřej – ZNOJ, Milan (eds.): *Nezapomenuté historie: sborník k 70. narozeninám Františka Svátka*. Brno 2007, s. 10–22.

5 KREJČÍ, Jaroslav: *Dějiny a revoluce*. Praha 1992.

6 MAUR, Eduard: Demografický přechod (demografická revoluce). In: ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha 2014, s. 713–728.

7 PURŠ, Jaroslav: *Průmyslová revoluce: vývoj pojmu a koncepce*. Praha 1973. Viz též PURŠ, Jaroslav: Komplexní revoluce moderní doby. In: *Československý časopis historický*, 1971 roč. 69, č. 2, s. 181–212.

8 MYŠKA, Milan: Průmyslová revoluce z perspektivy historiografie 70. a 80. let. In: *Český časopis historický*, 1991, roč. 89, č. 4, s. 533–546; MYŠKA, Milan: *Problémy a metody hospodářských dějin: Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*. Ostrava 2010, s. 127–159.

9 VELHARTICKÁ, Šárka: Neolitická revoluce: nástin teorií o neolitické revoluci na Předním východě. In: *Ideologie, ideje, předsudky – protest, obrana, pravda: XXV. Letní škola historie: sborník přednášek*. Praha 2013, s. 97–113.

10 STORCHOVÁ, Lucie: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014.

blematiku různých perspektiv uplatňovaných na studium revolucí. Je evidentní, že tyto tři okruhy nelze chirurgicky čistě oddělit, a proto i v mém textu nevyhnutelně proniknou dílčí postřehy do jiných částí z důvodu argumentační konzistence, ač by svou povahou příslušely do jiné části.

Konceptualizace

Z úvodního stručného přehledu literatury vyplývá, že pojem revoluce v historiografii vztahujeme na procesy různé povahy a rozdílného trvání. V jakémkoli pojetí znamená revoluce hlubokou změnu. Tato změna však v závislosti na předmětu může probíhat v diametrálně odlišném časovém horizontu. Užitečné zde mohou být známé Braudelovy temporality rozlišující tři historické časy: rychlý, střední a dlouhý.¹¹ V každém z nich můžeme užívat (a historici také hojně užívají) pojem revoluce. V rychlém čase se odehrávají politické revoluce. Do času středního by spadala průmyslová revoluce jako komplexní proměna hospodářského sub-systému společnosti. A do času dlouhého by bylo možné zařadit neolitickou revoluci, jakkoli i ona může být primárně chápána jako proměna hospodářských a sociálních struktur, a tedy by mohla být i v čase středním. *Longue durée* však považuji za vhodnější, protože vynález zemědělství osudově proměňuje vztah člověka ke geografickému prostoru.

Výše naznačenou mnohost způsobů využívání pojmu revoluce komentoval výstižně Reinhart Koselleck: „Z analytického hlediska moderní pojetí revoluce zahrnuje minimálně dvě oblasti, které spolu nutně nesouvisí. Na jedné straně tento termín značí násilné nepokoje, které mohou přerůst v občanskou válku, nebo za všech okolností změnu ústavního rámce. Na druhé straně tímto termínem označujeme také dlouhodobou strukturální změnu.“ V užším smyslu se tak pojem revoluce omezuje na sféru politiky, v širším smyslu může zasahovat i další subsystémy (hospodářství, kulturu), resp. společnost jako sociální systém celkově.¹² Při používání pojmu revoluce v onom širším smyslu se periodicky vrací diskuse o tom, zda je na místě mluvit o revoluci, či spíše evoluci, když proces změny často pokrývá dlouhou periodu vícera desetiletí či dokonce i několika

11 S kritickými komentáři viz LE DUC, Jean: *Historici a čas*. Bratislava 2005.

12 BRUNNER, Otto – CONZE, Werner – KOSELLECK, Reinhart (eds.): *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd. 5. Stuttgart 1994, s. 653–654.

staletí. Typicky se takové debaty objevují např. u konceptu vojenské revoluce¹³ nebo revoluce průmyslové.¹⁴

Dějiny pojmu revoluce z hlediska historické sémantiky jsou důkladně zpracované a je dobře známo, že tento pojem do politického jazyka vstoupil z přírodních věd, konkrétně astronomie. *Revolutio* vyjadřovalo cirkulární pravidelný pohyb nebeských těles, jak o něm hovořil Mikuláš Koperník. I když se před érou osvícenství 18. století již pojem revoluce příležitostně užíval pro popsání politické změny, zachovával si svůj původní naturalistický význam navrácení zpět. Příznačně Thomas Hobbes popisoval právě prožitou anglickou revoluci v tomto cirkulárním smyslu od monarchie Karla I. k monarchii Karla II. Ne nadarmo se ovšem pro období po roce 1660 zároveň užíval pojem restaurace. Revoluce a restaurace, pojmy, které podle zdravého rozumu stavíme proti sobě, se zde nevylučovaly. S restaurovanou monarchií došlo díky předchozí revoluci i k restaurování starobylého *common law*, narušovaného předtím absolutistickými snahami předrevolučního krále Karla I.¹⁵ Koselleck v citovaném textu dodává, že zásadní změna přišla až s osvícenstvím. V diskurzu osvícenců se pojem revoluce stal módním. Revoluce se týkala mravů, práva, náboženství, hospodářství, státu atd.: „*od té doby už revoluce neznamenal návrat k daným podmínkám či možnostem, nýbrž od roku 1789 vedla do neznámé budoucnosti,*“ dodává citovaný autor.¹⁶

Obdobné vysvětlení proměny revolucí můžeme nalézt také v novější práci *Lokomotivy dějin*, jejímž autorem je Martin Malia. Jeho narace začínající husitskou revolucí a uzavírající se ruskou revolucí konstatuje proměnu vztahu minulosti a budoucnosti následovně. Mezník podle jeho názoru představovala americká revoluce. Předchozí revoluce byly obráceny do minulosti. Americká původně začala také jako snaha o restauraci. Vzešla z odporu proti novinkám, zvláště daňovým, které po sedmileté válce zaváděla britská vláda. Tvář revoluce se však – obrazně řečeno – obrátila postupně od minulosti k budoucnosti a vyústila nikoli v restauraci, nýbrž v ustavení nového politického tělesa – Spojených států amerických. Následné revoluce od francouzské revoluce 1789 dále již byly zaměřeny na konstrukci nového uspořádání s minimální vazbou na minulost.¹⁷

13 PARKER, Geoffrey: *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West 1500–1800*. Cambridge 1996.

14 MYŠKA, Milan: *Problémy a metody hospodářských dějin*, s. 104–126.

15 KOSELLECK, Reinhart: *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York 2004, s. 46.

16 *Tamtéž*, s. 49.

17 MALIA, Martin: *Lokomotivy dějin: revoluce a utváření moderního světa*. Brno 2009, s. 9–21.

Toto Maliovo zjednodušující časové schéma přijme patrně málokterý historik. Realita bývá daleko složitější a odpovídá spíše lakonickému konstatování Hannah Arendtové, že samotným aktérům (v případě francouzské revoluce) nebylo vždy zcela jasné, kdy se jejich zrak otočil od minulosti k budoucnosti.¹⁸ Obdobně ve stejném smyslu i Hroch, jakkoli jde u něj o pouhou pomůcku v podobě ideálního typu, některé revoluce označuje jako restitutivní, zatímco jiné jako inovativní. Nikdy žádný proces sociální změny nenaplnuje dokonale jejich ideálně-typické definiční znaky. Naopak běžně jsou v revolučních programech restitutivní požadavky kombinovány s inovativními.¹⁹

V Maliově ambiciózním – a neobvyklém – pojetí revoluce však tato dualita funguje dobře. Jeho konceptualizace je založena na jednotě revolučního procesu. Je jen jedna revoluce a vyjadřuje změnu od politického uspořádání *ancien régime* k politickým formám modernity. Zjednodušeně řečeno, tato „klasická“ revoluce, jak již označuje, se z evropského jádra (z ekonomicky rozvinutého severozápadu, tedy Nizozemí a Anglie, resp. poté Severní Ameriky jako britského výhonku, a nakonec Francie) v 19. století přesouvá na evropskou semi-periferii (střední Evropa), aby se revoluční cyklus uzavřel na počátku 20. století v periferním Rusku. Odtud se pak v podobě národně-osvobozeneckých bojů rozlije během následujících dekad do celého světa.²⁰

Daleko běžnější než Maliovo globální koncept revoluce jsou mezi historiky analýzy jednotlivých revolucí, aniž by měli potřebu zasadit je do nějakého podobného všeobjímajícího rámce. Zároveň je zřejmé, že ne každá politická změna, kterou jsme zvyklí označovat jako revoluci, zapadá do Maliova rámce. Ta má charakter teleologické meta-narace přechodu od tradičního výkonu moci k modernímu uspořádání, zatímco pro analýzy jednotlivých revolucí se příliš nehodí. Pro tyto účely je nutné mít jinou ideálně-typickou konstrukci abstraktního pojmu. Takových vznikly již desítky a není důvod je na tomto místě rekapitulovat. Pro účely historické práce můžeme vyjít od Hrochovy velmi obecné konceptualizace revoluce. V revoluci jde o zásadní změnu poměrů a tato změna se děje nikoli rozhodnutím vládnoucích. Je to zásadní systémová změna nebo pokus o změnu politického a někdy také sociálního systému, které byly prosazeny v rozporu se stávajícími normami a proti vůli vládnoucích elit.²¹ S ohledem na další definice je přinejmenším možné namítnout, zda je násilí či ales-

18 ARENDTOVÁ, Hannah: *O revoluci*. Praha 2011.

19 HROCH, Miroslav: *Revoluce – pokus o typologii*, s. 16.

20 MALIA, Martin: *Lokomotivy dějin*, s. 9–21.

21 HROCH, Miroslav: *Revoluce – pokus o typologii*, s. 13.

poň jeho latentní hrozba nutným definičním znakem (Anthony Giddens) či zda je podmínkou také relativně masové hnutí (Charles Tilly).²²

Periodizace

Úkolem historiků při studiu revolucí je také jejich časové ohraničení. Obvykle nebývá problém se stanovením jejich počátku, kterým bývá nějaká spektakulární událost, jež – metaforicky řečeno – dá věci do pohybu (např. útok na Bastilu 14. července 1789, studentská demonstrace na Národní třídě 17. listopadu 1989 apod.). Daleko méně jednoznačný je okamžik, kam umístit ukončení revolučního procesu. Jeho určení usnadňuje rozlišení charakteristických fází revolucí, jakkoli jako historici musíme mít vždy na paměti jedinečnost jakéhokoli historického procesu, v němž abstraktní teoretické modely hrají jen pomocnou explanační roli.

V průběhu revolucí se vyskytují určité pravidelnosti, které umožnily vytvořit ideálně-typický model jejich průběhu. Terminologie jednotlivých autorů se sice odlišuje, ale obecně lze rozlišit úvodní umírněnou fázi, která přechází do radikální a po ní následuje fáze konsolidační. Např. v husitské revoluci by první fáze mohla být ohraničena první kruciatou či časlavským sněmem, druhá fáze by se nesla ve znamení dominance polních obcí až do porážky radikálů u Lipan a po roce 1434 by následovala doba konsolidační. V anglické revoluci by umírněná fáze mohla trvat do vytvoření New Model Army či stvoření tzv. kusého parlamentu, s popravou krále by kulminovala fáze radikální a období stuartovské restaurace je pak fází konsolidační. Nejznámější je toto fázování v případě Francouzské revoluce: umírněnou fázi vystřídá jakobínská diktatura, po níž přichází éra thermidoriánské reakce. Spornější je fázování v případě ruské revoluce. Rozhraničení umírněné a radikální fáze útokem na Zimní palác je celkem bezproblémové. Naopak rozhraničení jakobínské fáze a thermidoru vyvolávalo vždy vášnivé debaty.²³ Pro Trockého byl sovětský thermidor vyjádřen zformováním Stalinovy byrokratické diktatury.²⁴ Stoupencům teorie totalitarismu by naopak byla blízká perspektiva, že bolševická revoluce ustrnula v jako-bínské fázi, z čehož i plynuly následné tragédie. Odpovídala i sametová revoluce tomuto fázování? Domnívám se, že ano. Umírněná fáze by trvala do voleb z roku 1992, kdy se v českých zemích dostali k moci ekonomičtí radikálové

22 Viz podrobněji GIDDENS, Anthony: *Sociologie*. Praha 1999, s. 469–478.

23 Srv. k periodizaci úvodní úvahy v knize FITZPATRICK, Sheila: *Ruská revoluce*. Brno 2017, s. 9–13.

24 TROCKIJ, Lev: *Zrazená revoluce*. Brno 1995.

(Klausova ODS) a na Slovensku nacionální radikálové (Mečiarovo HZDS). Konsolidační fáze by pak v ČR začala s nástupem vlády Miloše Zemana a v SR vlády Mikuláše Dzurindy (obě v roce 1998).

Zůstává však otázka, kdy končí ona konsolidační fáze revolucí. Teprve po ní by mělo být možné považovat revoluci za uzavřenou. Pro marxisticko-leninskou historiografii bylo obvyklé ukončovat revoluční procesy pádem radikálů.²⁵ Toto vymezení ovšem příliš praktické není z toho důvodu, že dozvuky transformačních procesů nastartovaných revolucí probíhaly ještě dlouho po skončení jejich radikální fáze. Lyford Edwards proto již mezi válkami navrhol, aby revoluční proces mohl být považován za ukončený, tak musí být všechny problémy, které jej vyvolaly, vyřešené, resp. ztratit na aktuálnosti a přestat být předmětem sporu.²⁶

V takovém případě se ovšem závěr revoluce posunuje daleko za skončení její radikální fáze. V případě husitství by dávalo smysl revoluci ukončit teprve kutnohorským náboženským mírem z roku 1485 a anglická revoluce by trvala až do Slavné revoluce z let 1688/89. Ostatně, tímto směrem vykročil i François Furet ve své autoritativní syntéze věnované francouzské revoluci svůj výklad zakončil až na konci sedmdesátých let 19. století. Teprve tehdy se republikánský režim ve Francii definitivně konsolidoval a na dlouhou dobu nebyl vážněji ohrožen ani zleva, ani zprava.²⁷ Teprve tehdy by v případě Francouzské revoluce mohla být považována Edwardsova podmínka za splněnou. U sametové revoluce by v obou republikách přicházel v úvahu patrně rok vstupu do Evropské unie, který uzavřel transformaci a nastolil novou, odlišnou politickou agendu odehrávající se již v jiném geografickém i institucionálním rámci.

Je zřejmé, že nejen definice pojmu, nýbrž i z nich odvozené časové ohraničení determinují výsledný obraz revoluce v historických dílech. Není to však jediný důvod, proč se dějiny revolucí píší stále znovu v nových podobách.

Historiografie

V historických zpracováních revolucí nová fakta obvykle hrají roli zcela marginální, aby dokázala vyvolat významnou revizi dosavadního zobrazení minulos-

25 Příznáčně Josef Macek takto zacházel s husitstvím, když v různých vydáních své knihy konec revoluce přisuzoval buď bitvě u Lipan, nebo pádu Jana Roháče na Sioně. Viz různá vydání jeho knihy *Husitské revoluční hnutí*.

26 EDWARDS, Lyford P.: *The Natural History of Revolution*. Chicago 1927.

27 FURET, François: *Francouzská revoluce. 1. díl: Od Turgota k Napoleonovi 1770–1814*. Praha 2004; 2. díl: *Ukončit revoluci: od Ludvíka XVIII. po Julese Ferryho (1815–1880)*. Praha 2007.

ti. Platí zde totéž jako u jakéhokoli jiného historického tématu. Vedle nových faktů hraje roli spíše proměna společnosti, pro niž historici píšou. Historická věda se vždy obrací k určitému publiku. I Max Weber, který věřil v možnost hodnotově neutrální sociální vědy, připouštěl, že pro určení tématu a stanovení problémů jako těch důležitých neexistují žádné objektivní, vědecky verifikovatelné důvody.²⁸ Důležitost je hodnotové rozhodnutí a hodnoty jsou společensky podmíněné a v čase se proměňují. Proto není například nijak překvapující, že pro stoupence národního obrození bylo husitství především výrazem stýkání a potýkání Čechů s Němci. Historická věda emancipující se od poplatnosti aktuální společenské poptávce na konci 19. století pod vedením Gollovy školy učinila z husitství ve své snaze o jeho historizaci především náboženskou revoluci. Fakt, že v době budování socialismu se pak husitství stalo výrazem třídního boje, nevyzní v kontextu těchto úvah jako zvlášť překvapující. Obdobně si dovolím předpokládat, že se dnes, spíše dříve než později, dočkáme genderové analýzy tohoto českého prekursoru evropské reformace.

Často se s těmito proměnami vyrovnáváme kritikou poplatnosti historiografie politickým tlakům dané doby, což jako vědci považujeme za nepřípustné. Odhlédneme-li však od prvoplánových propagandistických kusů, které najdeme v každé době, seznáme, že každá z těchto interpretací má něco do sebe a nalezneme pro ni oporu v pramenech. Kontext doby, v níž historik své dílo píše, bychom měli proto brát daleko vážněji, než se ukájet tím, že nyní již my oproti našim předkům konečně posuzujeme prameny objektivně a *sine ira et studio*.

Kromě toho velký vliv na znázornění minulosti má také paradigma, v jehož rámci konkrétní výzkumník pracuje. Dokonce programově empiričtí historikové, kteří prohlašují, že jejich práce není žádným teoretizováním, se o nějaký soubor paradigmatických teoretických postulátů – vesměs nevědomky a nereflektovaně – nutně opírají. Otázku paradigmat inspirativně rozpracovala Mary Fulbrook ve své *Historické teorii* z roku 2002.²⁹ Podle jejího názoru je paradigma určováno třemi aspekty. Za prvé jsou to aspekty teoretické. Týkají se použitých analytických konceptů, určování důležitých pramenů či předpokladů o kauzálních vazbách mezi jednotlivými elementy studované minulosti. Za druhé mluví o aspektech kontextuálních. Tam patří příslušnost k určité vědecké komunitě, politické inklinace autora, identita. Zdá se, že v tomto bodě se Fulbrook blíží mým výše uvedeným úvahám o hodnotových determinantách výzkumu. Do třetí skupiny, tzv. aspektů meta-teoretických, zahrnuje představy o tom, co je podstatou člověka, co jsou motory změny a také představy o mož-

28 WEBER, Max: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha 1998, s. 64–108.

29 FULBROOK, Mary: *Historical Theory*. London 2002, s. 37–39.

nostech vědeckého poznání. Kombinace těchto východisek pak určuje konkrétní vědecké paradigma: „*Základní předpoklady mohou být zakořeněny hluboko v politických, morálních a filozofických přesvědčeních o společnosti, budoucnosti, lidské přirozenosti či vývoji lidstva. Tyto ‚meta-teoretické předpoklady‘ mohou být více či méně nevyvratitelné. Jsou to jednoduše sítě víry, které někdo může mít rád a jiný nenávidět, může je sdílet nebo odmítat. Proto se mohou nacházet mimo rámec racionální diskuse a odmítnutí na základě racionálního argumentu,*“ dodává Fulbrook k tomuto tématu.³⁰

V historických výzkumech revolucí se více než pojem paradigma využívá méně ambiciózní pojem generace, pomocí něhož se demonstrují proměny historiografie. Můžeme takto rozlišit čtyři generace.

První reprezentují velikáni meziválečného období, jako byl dodnes hojně citovaný Crane Brinton.³¹ Revoluce pro něho byla čímsi patologickým. V jeho medicínském diskurzu šlo o nemoc, z níž se společnost po projití nutnými stádii nemoci (symptomy, horečka, krize, rekonvalescence) zase uzdraví. Meta-teorie konsensualismu a strukturního funkcionalismu, na níž je tento typ historiografie založen, musel být dříve či později podroben kritice ze strany odpůrců tohoto sociologického paradigmatu.

Z této kritiky vzešla po druhé světové válce druhá generace badatelů, kteří upřeli svou pozornost ke studiu aktérství. Ústřední otázkou se stalo, proč a za jakých okolností se lidé mobilizují k revoluční akci. Patrně nejslavnějším reprezentantem tohoto přístupu se stal v šedesátých letech 20. století James Davies se svým vysvětlením revolučního jednání z relativní deprivace jednotlivců. Za slabost tohoto přístupu bývá považován fakt, že sice umí dobře vysvětlit, proč lidé revoltují, méně již, jak, kde a za jakých okolností revoluce propukají.

Třetí generace badatelů, jako byli Barrington Moore či Theda Skocpol, se od konce šedesátých let od tohoto typu studia aktérství začala odklánět a zaměřila se na studium strukturálních faktorů, jako bylo zavádění kapitalistických reforem, demografické proměny či formy výkonu státní moci a budování koalic mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva v takových podmínkách, jež mohly či nemusely vést k revolucím.

Čtvrtá generace začínající na přelomu milénia pak usiluje o překonání tradičního napětí mezi strukturou a jednáním. Revoluce jsou pro ně dobově podmíněným amalgámem systémové krize, možností systémové restrukturalizace a kolektivního jednání povstávajícího z průniku mezinárodních, hospodář-

30 *Tamtéž*, s. 40–41.

31 BRINTON, Crane: *The Anatomy of Revolution*. London 1939.

ských, politických i symbolických faktorů.³² Tuto generaci by mohl reprezentovat např. Jack Goldstone.

Závěr

Již německý klasik Johann Droysen v druhé polovině 19. století upozornil na to, že historie se od všech ostatních věd liší svým rozkročením mezi vědu a umění.³³ Tkví v tom její síla i slabost. Historici nejsou jen vědci zjišťující, jak se věci měly, nýbrž jsou i spisovateli. Prostřednictvím příběhů vytvářejí více či méně srozumitelnou reprezentaci minulosti. Historická fakta sama o sobě neříkají vůbec nic. Teprve jejich zasazením do kontextu, z čehož vzniká smysluplný příběh, vzniká historické dílo. Příznačně kdysi Dušan Třeštík proto odlišil faktopisce a dějepisce.³⁴ Naší rolí není shromáždit co největší množství faktů, nýbrž zobrazit minulost tak, aby byla srozumitelná a dávala smysl.

Vedle výše uvedených paradigmat hrají v tomto směru roli dva faktory ryze nevědecké povahy. Za prvé, je to schopnost imaginace. Roy Porter kdysi trefně přirovnal práci historika k astronomovi, který hledí na noční oblohu.³⁵ Vidí jen temnotu a v ní jednotlivá, nesystematicky roztroušená světélka hvězd. Naše prameny jsou vždy kusé. A historici starších dějin mají v tomto pochopitelně, ještě těžší práci než badatelé věnující se soudobým dějinám. Ony hvězdy jsou zjištění, která jsme schopni z pramenů dovodit. To, co nám i při nejbedlivějším studiu pramenů zůstane skryto, je symbolizováno temnotou noční oblohy. A dobrý historik musí být schopen dovodit uvěřitelnou reprezentaci toho, co nám zůstává skryto, aby dokázal vytvořit celistvý obraz lidské společnosti v některé fázi minulosti. A tady dochází k onomu rozlišení mezi faktopiscem a dějepiscem.

Krom imaginace je za druhé důležitá také literární stylistika. Historik je přece spisovatelem. Osnuje příběh. A konstrukce příběhů se řídí literárními principy, nikoli vědeckými kritérii. Vůbec to neznamená zredukovat vědu na literaturu a odmítnout tak její epistemologické ambice. Musíme si však být zároveň

32 Cit. dle LAWSON, George: Within and Beyond the „Fourth Generation“ of Revolutionary Theory. In: *Sociological Theory*, 2016, vol. 34, no. 2, s. 107–110. Viz též BECK, Colin: The Structure of Comparison in the Study of Revolution. In: *Sociological Theory*, 2018, vol. 36, no. 2, s. 134–161; FORAN, John: Theories of Revolution Revisited: Toward a Fourth Generation? In: *Sociological Theory*, 1993, vol. 11, no. 1, s. 1–20.

33 Cit. dle EVANS, Richard: *Na obranu historie*. Praha 2019.

34 TŘEŠTÍK, Dušan: Faktopisci a dějepisci. In: *Dějiny a současnost*, 2002, roč. 24, č. 5, s. 36–40.

35 PORTER, Roy: *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*. Praha 2013.

vědomi, že totožný soubor vědeckými postupy zjištěných faktů můžeme poskládat do zcela rozdílných příběhů.

V případě revolucí toto velmi výmluvně ukázal v úvodu své knihy James Krapfl na příkladu československé sametové revoluce. V návaznosti na Haydena Whitea se přidržel rozlišení čtyř literárních žánrů: romance, tragédie, komedie a satiry.³⁶ V romantickém příběhu byla sametová revoluce krátkým příběhem, uzavírajícím se zhruba volbou Václava Havla prezidentem. Dobro zvítězilo nad zlem. V tragickém příběhu sice dobro převážilo, ale boj trvá i nadále. Síly zla existují i nadále, škodí, a je nutné prostřednictvím důsledné dekomunikace společnosti proti nim bojovat i dnes. Revoluce trvá. V komedii uvidíme příběh tlusté čáry za minulostí ve smyslu lidového rčení „co jsme si, to jsme si“, nyní začínáme znova a lépe. V metaforické rovině tento přístup skvěle vyjadřuje slavný výrok z filmu *Limonádový Joe aneb Koňská opera* (1964): „Padouch nebo hrdina, všichni jsme jedna rodina.“ Obraz minulosti je zde podřízen spíše analýze skupinových zájmů než boji dobra a zla či boji spravedlnosti a bezpráví. V satirickém obrazu byla celá revoluce jen fraškou zastírající daleko důležitější ujednání mezi velmocemi a skryté působení temných sil, jako aktivity StB kolem demonstrace 17. listopadu 1989 či zájem komunistické nomenklatury získat státní majetek a proměnit se z kvazi-vlastníků ve skutečné vlastníky. V romantickém narativu vidíme v revoluci konstitutivní moment ustavení dnešní občanské společnosti, v satirickém narativu je to jen dav statistů zvonících klíči nad hlavou, zatímco to důležité se odehrávalo někde úplně jinde.

Jak je vidět, zcela totožná fakta, která máme k dispozici, můžeme bez větších obtíží zasadit do všech čtyř narativů. S totožnými fakty nám však takto vzniknou zcela odlišné příběhy a obrazy revoluce. A právě z těchto důvodů, které jsem ve svém textu předestřel, tedy kvůli rozdílům v hodnotovém nastavení společnosti i individuálních badatelů, pluralitě paradigmat, různé míře historikovy imaginace i literárním faktorům, budou nadále vznikat nové a v různé míře originální práce o revolucích, o nichž již byly v minulosti napsány doslovné stohy knih a článků.

36 KRAPFL, James: *Revoluce s lidskou tváří: politika, kultura a společenství v Československu v letech 1989–1992*. Praha 2016.

POUŽITÉ ZDROJE

- ARENDOVÁ, Hannah: *O revoluci*. Praha 2011
- BECK, Colin: The Structure of Comparison in the Study of Revolution. In: *Sociological Theory*, 2018, vol. 36, no. 2, pp. 134–161
- BRINTON, Crane: *The Anatomy of Revolution*. London 1939
- BRUNNER, Otto – CONZE, Werner – KOSELLECK, Reinhart (eds.): *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd. 5. Stuttgart 1994, s. 653–654
- ČERNÝ, Karel: Staré a nové teorie revoluce: deset perspektiv. In: *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica, Studia Sociologica*, 2016, roč. 22, č. 2, s. 73–96
- EDWARDS, Lyford P.: *The Natural History of Revolution*. Chicago 1927.
- EVANS, Richard: *Na obranu historie*. Praha 2019
- FITZPATRICK, Sheila: *Ruská revoluce*. Brno 2017
- FORAN, John: Theories of Revolution Revisited: Toward a Fourth Generation? In: *Sociological Theory*, 1993, vol. 11, no. 1, pp. 1–20
- FULBROOK, Mary: *Historical Theory*. London 2002, s. 37–39
- FURET, François: *Francouzská revoluce. 1. díl: Od Turgota k Napoleonovi 1770–1814*. Praha 2004
- FURET, François: *Francouzská revoluce. 2. díl: Ukončit revoluci: od Ludvíka XVIII. po Julese Ferryho (1815–1880)*. Praha 2007.
- GIDDENS, Anthony: *Sociologie*. Praha 1998
- HOLUBEC, Stanislav: Sociální konflikty a revoluce v historické sociologii Michela Manna, Charlese Tillyho a Thedy Skocpolové. In: *Historická sociologie*, 2010, roč. 2, č. 1, s. 81–101
- HROCH, Miroslav: Revoluce – pokus o typologii. In: MACHÁT, Zbyněk – SLAČÁLEK, Ondřej – ZNOJ, Milan (eds.): *Nezapomenuté historie: sborník k 70. narozeninám Františka Svátka*. Brno 2007, s. 10–22
- KOSELLECK, Reinhart: *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York 2004
- KREJČÍ, Jaroslav: *Dějiny a revoluce*. Praha 1992
- KRAPFL, James: *Revoluce s lidskou tváří: politika, kultura a společenství v Československu v letech 1989–1992*. Praha 2016
- LAWSON, George: Within and Beyond the „Fourth Generation“ of Revolutionary Theory. In: *Sociological Theory*, 2016, vol. 34, no. 2, pp. 107–110
- LE DUC, Jean: *Historici a čas*. Bratislava 2005.
- MALIA, Martin: *Lokomotivy dějin: revoluce a utváření moderního světa*. Brno 2009

- MAUR, Eduard: Demografický přechod (demografická revoluce). In: ČECHU-ROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha 2014, s. 713–728
- MYŠKA, Milan: Průmyslová revoluce z perspektivy historiografie 70. a 80. let. In: *Český časopis historický*, 1991, roč. 89, č. 4, s. 533–546
- MYŠKA, Milan: *Problémy a metody hospodářských dějin: Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*. Ostrava 2010
- PARKER, Geoffrey: *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West 1500–1800*. Cambridge 1996.
- PORTER, Roy: *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*. Praha 2013
- PURŠ, Jaroslav: Komplexní revoluce moderní doby. In: *Československý časopis historický*, 1971 roč. 69, č. 2, s. 181–212
- PURŠ, Jaroslav: *Průmyslová revoluce: vývoj pojmu a koncepce*. Praha 1973
- RANDÁK, Jan: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha 2014, s. 713–728
- STORCHOVÁ, Lucie: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014
- TROCKIJ, Lev: *Zrazená revoluce*. Brno 1995
- TŘEŠTÍK, Dušan: Faktopisci a dějepisci. In: *Dějiny a současnost*, 2002, roč. 24, č. 5, s. 36–40
- VELHARTICKÁ, Šárka: Neolitická revoluce: nástin teorií o neolitické revoluci na Předním východě. In: *Ideologie, ideje, předsudky – protest, obrana, pravda: XXV. Letní škola historie: sborník přednášek*. Praha 2013, s. 97–113
- WEBER, Max: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha 1998, s. 64–108

